

Arbeid

Arbeidsmarkedet har vært preget av skiftende konjunkturer de siste tiårene. Svingningene har medført store endringer – særlig i arbeidsledighet, men også for sysselsetting, arbeidstid og uførepensjonering. Mer stabile tendenser som peker seg ut, er økning i yrkesdeltakelsen og en større likhet i arbeidstid mellom kvinner og menn. To av ti mener de står i fare for å miste jobben. Vi ser en nedgang i andelen som opplever konflikter med ledelsen og konflikter ansatte i mellom, men også en nedgang i graden av selvbestemmelse over noen viktige sider ved arbeidet. Muligheter for faglig utvikling i jobben har økt.

Ylva Lohne og Elisabeth Rønning

Høy deltakelse i arbeidslivet

I 2003 var det om lag 3,3 millioner mennesker mellom 16 og 74 år i Norge. Arbeidsstyrken definert som summen av de sysselsatte og de arbeidsledige, var på 2,4 millioner. Arbeidsledige utgjorde 107 000 personer. Utenom de yrkesaktive var om lag 220 000 under utdanning, 300 000 førtids- eller uførepensjonister, 215 000 alderspensjonister og 80 000 hjemmearbeidende.

Yrkesdeltakelsen i Norge er høy sammenlignet med andre land, og har økt de siste tiårene. I 1980 deltok om lag 67 prosent av personer i alderen 16-74 år i arbeidsstyrken sammenlignet med 72,9 prosent i 2003.

Det meste av veksten i arbeidsstyrken er kommet som følge av økt yrkesdeltakelse blant kvinner. Perioden fra 1980 og fram til i dag kjennetegnes av en sterk og relativt jevn sysselsettingsvekst blant kvinner. Gapet mellom kvinners og menns yrkesdeltakelse har minket fra ca. 25 prosentpoeng i 1980 til 8 prosentpoeng i 2003. Yrkesdeltakelsen blant kvinner i Norge er høy og avstanden mellom kvinners og menns yrkesdeltakelse er lav, sammenlignet med de fleste av de andre OECD-landene.

Menns sysselsetting ser ut til å være mer preget av konjunktorene, med nedgang i årene rundt 1990 og i perioden fra 1998 til 2003. For kvinnene (25-66 år) fortsatte økningen i sysselsettingen også etter 1998, og sysselsettingsnivået i 2001 var på 76,2 prosent, det høyeste noensinne. Deretter kom det imidlertid en svak nedgang også for kvinner.

Samlet har sysselsettingsutviklingen blant kvinner og menn resultert i at kjønnsforskjellen er sterkt redusert. Mens forskjellen i andelen sysselsatte kvinner og menn (25-66 år) var på 28 prosentpoeng i 1980, var den i 2003 redusert til 7 prosentpoeng. Kvinners sysselsettingsandel har økt fra 62,0 prosent i 1980 til 74,9 prosent i 2003, mens menns sysselsettingsprosent har gått ned fra 90,4 til 82,2 i samme periode.

Kortere faktisk arbeidstid

Faktisk arbeidstid er den tiden arbeidstakeren har vært på jobb, det vil si minus feriedager, sykdom og annet fravær, og pluss eventuell overtid. Den faktiske arbeidstiden har gått ned med nesten to timer per uke fra 1988 (hvor det var brudd i tidsserien) til 2003 hvor gjennomsnittlige arbeidstid

Ylva Lohne er førstekonsulent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for arbeidsmarked (ylva.lohne@ssb.no).

Elisabeth Rønning er rådgiver i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for leveårsstatistikk (elisabeth.rønning@ssb.no).

var 34,6 timer. Det er menn som står for denne nedgangen. Fra å jobbe i gjennomsnitt 41,6 timer i uka i 1988, var gjennomsnittlig arbeidstid i 2003 på 38,4 timer for menn. Kvinnene har derimot hatt en svak økning i arbeidstid den samme perioden, fra 30,1 til 30,4 timer i uka. Til sammen har dette ført til at forskjellen mellom kvinners og menns arbeidstid er blitt redusert de siste årene.

Økningen i faktisk arbeidstid for kvinner skyldes flere heltidssysselsatte. Nedgangen i faktisk arbeidstid for menn har sammenheng med økt midlertidig fravær, men også nedgang i andelen med lang ukentlig arbeidstid.

Deltid – fortsatt et kvinnefenomen

Avstanden mellom kvinners og menns tilbøyelighet til å jobbe deltid er blitt mindre de siste årene. I 2003 jobbet 43 prosent av sysselsatte kvinner deltid, mot 12 prosent menn. Andelen deltidssysselsatte kvinner har gått jevnt nedover de siste 20 årene, mens det er blitt noe mer vanlig å arbeide deltid for menn.

Det er særlig kvinner med flere enn ett barn under 16 år, som arbeider deltid. Videre er det vanlig at deltidsarbeidende kvinner har mer enn halv stilling, og de oppfatter seg selv i hovedsak som yrkesaktive. For menn er deltidsarbeid mer vanlig som et tillegg til studier eller mot slutten av arbeidslivet.

Småbarnsmødrenes yrkesdeltaking

Den gruppen som framfor noen har økt yrkesdeltakingen etter 1980, er mødre med små barn. For gifte og samboende kvinner med yngste barn under seks år steg yrkesfrekvensen med ca. 30 prosentpoeng fram til 2001, hvor nivået var på det høyeste i denne perioden (henholdsvis 77 prosent for mødre med yngste barn under tre år, og 86 prosent for mødre med yngste barn mellom tre og seks år). De siste to årene ser det imidlertid ut til at denne tendensen har snudd. Deltakelsen i arbeidstyrken har gått ned med henholdsvis 5 og 6 prosentpoeng fra 2001.

Mødre med større barn har også økt yrkesdeltakelsen i perioden fra 1980, men ikke på langt nær så markert som småbarnsmødrene. Mødrenes yrkesaktivitet øker med alderen på barna. Dessuten er ett- og tobarnsmødre i noe større grad yrkesaktive enn kvinner som er mødre til flere enn to barn. Men også for mødre med flere enn to barn har yrkesdeltakelsen økt så betydelig at forskjellen mellom disse gruppene er blitt langt mindre enn den var i begynnelsen av perioden.

Oppgang i ledigheten

Sysselsettingen i Norge er høy og arbeidsledigheten lav sammenlignet med andre land. Fram til begynnelsen av 1980-årene lå arbeidsledigheten på under 2 prosent av arbeidstyrken, men kom opp i over 3 prosent i 1983, før den gikk tilbake til datidens "normalnivå" tre år senere. Fra slutten av 1988 og fram til 1993 hvor Norge var inne i en lavkonjunktur, var arbeidsledigheten på sitt høyeste siden 1930-tallet, med over 6 prosent. Fra 1993 sank arbeidsledigheten til 3,2 prosent i 1999. Etter dette har ledigheten økt noe, og i 2003 utgjorde ledigheten 4,5 prosent. Tall fra annet kvartal 2004 viser at de arbeidsledige utgjorde 4,6 prosent av arbeidstyrken. Nedgangen i sysselsettingen har vært kraftigst innen industri, transport og kommunikasjon, foruten primærnæringene.

Arbeidsledigheten har tradisjonelt vært markert høyere for kvinner enn for menn. Da ledigheten steg på 1980-tallet, jevnet kjønnsforskjellene seg ut. Da ledigheten nådde sitt høyeste nivå i 1988, var 6,6 prosent av den mannlige og 5,2 prosent av den kvinnelige arbeidsstyrken arbeidsledig. Tilsvarende forskjell mellom menn og kvinner i 2003 var henholdsvis 4,9 og 4,0 prosent. Hovedårsaken til forskjellen mellom kvinner og menn er at det i første rekke var mannsdominerte næringer som industri og bygg og anlegg som ble rammet av lavkonjunkturene. Kvinner er langt oftere sysselsatt i offentlig sektor; arbeidsplasser som tradisjonelt har vært bedre skjermet mot dårlige tider.

Samtidig med den relativt høye ledigheten i perioder med lavkonjunktur, har andelen langtidsledige vært høy. Langtidsledige er personer med en sammenhengende ledighetsperiode på over et halvt år. Fra 1988 til 1993 økte antall arbeidsledige fra 69 000 til 127 000, mens antallet langtidsledige økte fra 11 000 til 55 000, det vil si fra 16 til 43 prosent av den totale ledigheten. Økt sysselsetting og nedgang i ledigheten resulterte imidlertid

ikke i noen umiddelbar nedgang i andelen langtidsledige. Først i 1996 ser vi en tydelig nedgang, som fortsetter fram til 2001, da andelen kom ned i 15 prosent. Men fra 2001 øker andelen igjen, til 21 prosent i 2003 (22 000 av 107 000 ledige).

Stadig færre sysselsatte i primærnæringene og industrien

Det har vært en langvarig trend at det er stadig færre sysselsatte i primærnæringene. Sysselsettingsandelen i primærnæringene utgjorde i underkant av 5 prosent i 2003 (inklusive olje- og gassutvinning). De siste to tiårene har det også vært tilbakegang i antall sysselsatte i industrien, sysselsettingsandelen utgjorde i 2003 litt over 12 prosent. Sysselsettingen har til gjengjeld økt innen servicenæringene. Økningen har vært særlig sterk innen helse- og sosialtjenester, forretningsmessig tjenesteyting og varehandel, som står for henholdsvis 19, 9 og 13 prosent av all sysselsetting i 2003. I dag utgjør sysselsettingsandelen i servicesektoren om lag 76 prosent.

Sterk variasjon i sysselsettingen blant de aller yngste

For 16-19-åringene er utviklingen i sysselsettingsandel temmelig parallell med utviklingen blant befolkningen i alderen 16-74 år, i den forstand at andelen beveger seg opp eller ned på samme tidspunkt. Men den yngste aldersgruppen skiller seg klart fra de øvrige ved at utslagene er mye kraftigere. Avstanden mellom toppåret 1987 og bunnåret 1993 var på hele 18,8 prosentpoeng for 16-19-åringene. Til sammenligning hadde befolkningen i alderen 16-74 år en avstand på 5,7 prosentpoeng i sysselsettingsandel mellom 1987 og 1993. I 2003 var sysselsettingsandelen for 16-19-åringene 40,6 prosent etter en nedgang på 2,7 prosentpoeng fra året før.

Unge arbeider sjeldnere heltid

Siden 1989 har heltid blitt sjeldnere blant de unge som er sysselsatt. I 1989 var 180 000 20-24-åringene sysselsatt på heltid. Dette utgjorde 76,9 prosent av alle sysselsatte i denne aldersgruppen. I 2003 var antallet redusert til 111 000, og andelen til 60,7 prosent. Den jevne nedgangen i heltidsandel for 20-24-åringene skiller seg fra heltidsandelen for sysselsatte generelt. Blant alle sysselsatte har andelen på heltid ligget stabil mellom 72 og 74 prosent. Dette har ført til at 20-24-åringene i 2002 hadde ca. 12 prosentpoeng lavere heltidsandel enn sysselsatte generelt, mens de i 1989 lå 5,5 prosentpoeng høyere. 16-19-åringene hadde omtrent samme utvikling i heltidsandelen som 20-24-åringene. Denne aldersgruppen skiller seg imidlertid klart fra 20-24-åringene med en lavere heltidsandel: I 2003 utgjorde 23 000 heltidsarbeidende 16-19-åringene en heltidsandel på 26,0 prosent.

Lavere sysselsetting blant innvandrere

Mens hele befolkningen i alderen 16-74 år hadde en sysselsettingsandel på 69,4 prosent i 4. kvartal 2003, hadde førstegenerasjonsinnvandrerne en sysselsettingsandel på 55,6 prosent. Blant personer født i Norge av utenlandsfødte foreldre var andelen 57,9 prosent. Det har vært en større nedgang i sysselsettingsprosenten for innvandrere enn for resten av befolkningen, fra 2002 til 2003. Nedgangen var dessuten sterkere for menn enn for kvinner.

Hvis en deler inn innvandrerbefolkningen etter landbakgrunn, trer det fram klare forskjeller i sysselsettingsandelen. Innvandrere fra Norden har litt høyere sysselsettingsandel enn befolkningen sett under ett, mens innvandrere fra Vest-Europa utenom Norden ligger 3 prosentpoeng lavere enn hele befolkningen. Lavest sysselsettingsandel har innvandrere fra Afrika: Førstegenerasjonsinnvandrerne fra denne verdensdelen hadde en sysselsettingsprosent på 40,3. Blant ikke-vestlige innvandrere, er innvandrere fra Asia den største gruppen. Sysselsettingen for denne gruppen var på 48,6 prosent for førstegenerasjonsinnvandrere.

Kraftig økning i pendlingen

Antall sysselsatte som pendler, det vil si krysser minst én kommunegrense på vei fra bosted til arbeidssted, er mer enn fordoblet fra 1980 til 2003. I alt 31,8 prosent av de sysselsatte jobbet i 4. kvartal 2003 i en annen kommune enn de var bosatt. Dette var en svak nedgang fra året før. Akershus hadde mest utpendling og 60,9 prosent av de sysselsatte som var bosatte i Akershus, jobbet i en annen kommune enn de bodde. Kommunene med lavest utpendling fant vi i Finnmark, Oslo, Nordland og Troms, der godt under 20 prosent pendlet ut av kommunen de var bosatt i.

Fram til 1990 ble pendling målt i forbindelse med folke- og boligtellingsene. Fra og med 2000 gis det tall for pendling fra den registerbaserte sysselsettingsstatistikken og definisjonene av både sysselsatte og arbeidsstedskommune/oppmøteplass er noe endret fra tellingen i 1980. Derfor må sammenligningen av antallet pendlere på disse tidspunktene gjøres med forsiktighet. Forskjellen mellom 1980 og 2003 er likevel så stor at utviklingen uansett kan karakteriseres som en kraftig økning, noe som kan sees i lys av at det har blitt mindre flytting i perioden.

Økning i sykefraværet

I 1980 var sykefraværet, slik det måles i arbeidskraftundersøkelsen, på 3,2 prosent. Her telles de som har vært midlertidig fraværende fra arbeid hele undersøkelsesuka på grunn av sykdom som sykefraværende, og andelen regnes som prosent av alle sysselsatte.

Fraværet var på det laveste i perioden fra 1980 med 2,4 prosent i 1994, for så å stige til 4,0 prosent i 2000, som sammen med 2002 er året for det høyeste sykefraværet i perioden. Årsgjennomsnittet for 2003 var på 3,9 prosent. AKU viser nedgang (regnet fra samme kvartal året før) i sykefraværestallene fra 4. kvartal 2002 til 3. kvartal 2003. Dette skyldes den økte bruken av aktiv sykemeldning. Personer på aktiv sykemelding blir klassifisert som sysselsatte i AKU hvis de var noe på arbeid i undersøkelsesuka. I den ordinære sykefraværstatistikken regnes de fortsatt som helt sykemeldte, og denne statistikken har vist vekst i hele perioden. Tall fra sentral sykefraværstatistikk viser at hoveddelen av sykefraværet er legemeldt fravær: I de kvartalene vi har tall fra, utgjør egenmeldt fravær mellom 9 og 14 prosent av det totale fraværet.

Arbeidsmiljø

Arbeidsmiljøspørsmålene i Statistisk sentralbyrås levekårsundersøkelser søker å måle to aspekter ved miljøet. Fysisk arbeidsmiljø er det som tradisjonelt forbindes med arbeidsmiljø, nemlig eksponering for forurensninger, farlige stoffer, belastninger i arbeidet og ulykkesrisiko. Organisatorisk arbeidsmiljø har i første rekke å gjøre med mulighetene for å kontrollere egen arbeidssituasjon, og med muligheter for faglig og personlig utvikling gjennom de arbeidsoppgavene en får.

To av ti redd for å miste jobben

De siste tre årene har det vært en stor økning i antall sysselsatte som mener de står i fare for å miste jobben på grunn av nedlegging, innskrenkning eller annet. I 2000 oppga en av ti dette (11 prosent), i 2003 er andelen økt til to av ti (20 prosent). Nå er vi oppe på omtrent samme nivå som i 1989, da andelen var 19 prosent. Samtidig ser vi at andelen med midlertidig ansettelse ligger på et stabilt lavt nivå. I alle undersøkelsene fra 1989 til 2003 er det i overkant av en av ti som rapporterer at de er midlertidig ansatt. De aller fleste har også skriftlig ansettelseskontrakt. Her har andelen økt fra 83 prosent i 1996 til 90 prosent i 2003. Til tross for at de formelle rammene rundt arbeidstakerne er gode, har altså frykten for å miste jobben vært stigende fra midten av 1990-tallet og til i dag. Dette må imidlertid sees i sammenheng med konjunktorene på arbeidsmarkedet og nivået på arbeidsledigheten i de ulike periodene. Fra slutten av 1988 og fram til 1993 hvor Norge var inne i en lavkonjunktur, var arbeidsledigheten på sitt høyeste siden 1930-tallet, med over 6 prosent. Fra 1993 sank arbeidsledigheten til 3,2

prosent i 1999. Etter dette har ledigheten økt noe igjen (se for øvrig teksten om arbeidsledighet tidligere i denne artikkelen).

Nedgang i andel som opplever konflikter med ledelsen

Fra slutten av 1980 og fram til i dag ser vi en nedgang i andel ansatte som svarer at de ofte eller av og til opplever konflikter med ledelsen. I 1989 og 1993 var tallene henholdsvis 39 og 42 prosent mens andelen var nede i 30 og 32 i 2000 og 2003. Vi ser samme tendens i oppgitte konflikter mellom ansatte. Også der var konfliktnivået høyest i 1989 og 1993, med henholdsvis 26 og 27 prosent mens nivået var nede i 18 og 19 prosent i 2000 og 2003.

Unge kvinners arbeid kundestyr

Andelen sysselsatte som sier at arbeidet deres i høy grad er styrt av kunder, klienter eller elever var 49 prosent i 2000 og 53 prosent i 2003. Spesielt unge kvinners arbeid er styrt på denne måten: Nær sju av ti kvinner i alderen 16-24 år er det. Arbeidet er også styrt av andre forhold. Vi ser en økning i andelen som oppgir at arbeidet er styrt av arbeidskamerater, kolleger og av fastlagte rutiner, og vi ser en tendens til at arbeidstakerne i mindre grad enn tidligere selv kan bestemme hvordan de skal utføre arbeidet sitt og hvilke kvalitetskrav som skal stilles i jobben. Derimot ser det ut som om arbeidstakerne i større grad enn tidligere kan bestemme over tidsfrister og eget arbeidstempo. På dette området har vi dessverre ikke gode tidsserier og bare tall for 2000 og 2003.

Økte faglige utviklingsmuligheter

Til tross for at det kan se ut som om mulighetene til å bestemme over eget arbeid har sunket noe på flere områder, er det andre utviklingstrekk ved arbeidslivet som er mer positive. Det har i perioden 1996 til 2003 vært en jevn økning i andelen sysselsatte som mener de har gode muligheter til å videreutvikle seg faglig. Det samme kan sies om muligheten til å delta i videre- eller etterutdanning. Det har også vært en liten økning og stabilisering i andelen som mener de har gode muligheter til å utnytte utdanning og arbeidserfaring.

Stabile fysiske arbeidsforhold

Antall arbeidstakere som er utsatt for varme, kulde, støy, forurensninger og dårlig inneklima ellers, har holdt seg på et stabilt nivå fra 1989 til 2003. Hvis vi ser bort fra dårlig inneklima, kan man også si at det er relativt få arbeidstakere som er utsatt for slike arbeidsmiljøproblemer. Disse arbeidsmiljøforholdene har holdt seg på et stabilt nivå til tross for nedgangen i sysselsettingen innenfor primærnæringene og industrien (som nevnt tidligere i artikkelen), som kanskje er de næringene som i størst grad er utsatt for disse arbeidsforholdene.

Et annet forhold vi har målt er ergonomisk arbeidsmiljø, det vil si hvorvidt man må stå/gå mesteparten av arbeidsdagen, sitte på huk/stå på kne, arbeide i stillinger som belaster ryggen, løfte tungt daglig med mer. Heller ikke på dette feltet har vi sett noen store endringer fra 1989 til 2003. Over halvparten av alle sysselsatte står eller går mesteparten av arbeidstiden, og 36 prosent arbeider med gjentatte ensidige bevegelser mesteparten av arbeidstiden. 22 prosent oppgir at de har en stor risiko for belastningsskader i arbeidet sitt. Flere kvinner enn menn oppgir dette.

